

500 urte eta oraindik etxeko giltza

Joan den martxo honetan bete dira bostehun urte Joan III. Albretekoa eta Katalina Nafarroako errege-erreginek judutarrak egotzi zituztenetik. Inor gutxik erreparatu dio datari, baina Erdi Aroan komunitate honek eman zuen kultur maila kontuan hartuta —Euskal Herri osoan parerik izan ez zuena—, lerro batzuk justiziakoak dira.

Judutarrak Nafarroara noiz iritsi ziren zehaztea ez da erraza, baina lehen lekukotasunak X. mendearen hasierakoak dira, Arnedo, Kalagorri eta Naiara nafar hirietakoak hain zuzen. Musulmanek Erribera osoa mendean zuten, eta Islama askoz toleranteagoa zenez Daviden erlijioarekin kristauak baino, Tuteran, adibidez, oso alhama garrantzitsua eratu zen. Alfontso I. Borrokalariak —Aragoa eta Nafarroako Erregea— hiria 1119an konkistatu zuenean judutarrena komunitate sendoa zen, oso kultoa gainera, eta garapen etengabekoa izan zuen: XIV. mendean bertako biztanlegoaren laurdena zen judutar. Garai berean Iruñetik beherako herri ia guztietan ziren alhamak: seirehun familia orotara.

Orduko nafarrak euskaldunak ziren gehienbat, baina musulmanei hartutako herriak populatzeko errege-erreginek ekarritako gaskoin edo frankoen eta mozarabiarren erdara —nafar erromantzea— zen hizkuntza erabilia gortean eta agirietan. Komunitate judutarren baitan erdara nahasten zen arabierarekin, baina hizkuntz kultoa, rabbi, notario eta intelektualek ezezik, judutar askok ere irakurtzen eta mintzatzen zekitena, hebraiera zen. Pentsa liteke Iruñeko eta Lizarrako alhametan ere euskara ezagutuko zutela judutarrek, inguruko biztanleen hizkuntza izanik.

Judu nafarren garaia Diasporako Iberiar Aldiaren barruan dago kokatuta. Garai honetan (950-1492) Iberiar Penintsulako erresuma musulman zein kristauetako juduek hartu zuten Europako komunitatearen gidaritza, eta inoiz-

ko berpizkunde kulturalik garrantzitsuena eragin zuten, besteak beste arabieratik hebraierara eta latinera eginiko itzulpenen bidez kultur grekoa zabaldu eta ezagutzera eman zutelako. Nafarroak izan zuen bere garrantzia loria-tze kultural honetan, eta kristauen artean analfabetismoa erabat hedatuta zelarik, hauen artean azpimarratu moduko izenik aurkitzea nekeza delarik, Tuterako hiru judu nabarmendu ziren munduan filosofia, literatura eta testu sakratuen interpretazioetan egin zuten lanarengatik. Yehuda ha-Levi (1075-1140?), Abraham Ibn Ezra (1089-1164) eta Binyamin bar Yonah Tuterakoa (1130-1173) dira hiruok.

Benjamin Tuterakoa da dudarik gabe ezagunena. Ez da asko bere bizitzaz ezagutzen dena, ez bada bere lanik famatuena aitzinsolasean esku anonimo batek idatzi zuena:

Gizon aditua eta ikasia zen, Torah eta Halakha ongi zekizkiena eta, haren hitzak egiaztatzeko egin diren araketa guztiak, zuzenak, zehatzak eta ukaezinak gertatu izan dira, bera gizon egiatia baitzen.

Ondo zekien hebraieraz, arameeraz, arabieraz eta nafar erromantzeaz, eta ulertzen zuen grekoa eta latina. 1165ean bere jaioterrian hasi zuen Mediterraneoan zehar bidaia luzea, seguraski komertziala, eta zortzi urte beranduago Gaztelan zen, gaur egungo Frantzia, Italia, Grezia, Turkia, Txipre, Libano, Israel, Siria edo Egipto zeharkatu ondoren. Joanaldi haren oroitzapenekin idatzi zuen *Bidaia Liburua*-k Europako XII. mendeko gizartea, kultura eta ekonomiaren erretratu interesgarri eta zehatza eman zuen, Marco Polok Ekialdera bere bidaia famatu askoa hasi baino ehun urte lehenago.

Garai berekoa da Abraham Ibn Ezra jakituna, baina ez dirudi biek elkar ezagutuko zutenik, azken hau Erroman zelako 1140. urtean, testu sakratuen interpretazio lanetan. Astronomo, astrologo, poeta, hizkuntzalaria, exegeta, matematikoa... Erdi Aroko intelektual ilustratuaren eredu bat betetzen du goitik behera tuterarrak. Maimonidensen atzetik, bera izan zen Iberiar Penintsulako poligraforik emankorrena.

Yehuda ha Levi, bestalde, poeta judutarren artean maisua da garai honetan. Lehen liburuetan lagunak, natura edo ardoa bezalako gai prosaikoak azaltzen dira bere bertsoetan, baina adinez aurrera egin ahala filosofia eta kutsu metafisikoko lirika landu zuen batik bat. Adibiderako balio beza judutarrekiko ezinikusiak kezkatuta idatzi zuen poema honek:

Ahantzi zara, Maitea, nire bular gainean baratzen zinenekoaz?/ Zergatik saldu ninduzun neure zantpatzaileei?/ Ez ote nintzaizun lur mortuan gaindi pausarik gabe jarraiki?/ Seir eta Paran mendia, Sinai eta Sin ditut lekuko./ Ez ote zen izan zuretzat nire maitasuna, niretzat zure laguntza?/ Zergatik, bada, gabetu ninduzun neure ospez?/ Seir aldera behartua, Kedarren arbuiatua./ Mediako uztarripean nahigabetua./ Ez ote zara zu jaregile bakarra eta ni esperantzaren gatibu bakarra?/ Emaidazu, bada, zeure indarra eta nik neure amodioa dizut emanen.

Ez dira bakarrak, Shem Tov Tuterako rabbi filosofo eta helenistak, Haim be Shemuelek edo Yosef ben Azach-ek —Constantinako rabbi nagusia izan zenak—, kristau komunitateak sekulan erdietsiko ez zuen gisako produkzioa idatzi zutelako Nafarroako mugetan barna. Egia da nafarrrak baino lehenago judutarrak zirela denak, eta harremarik apenas zutela beste komunitatekoekin... baina bazekiten non zuten jatorria. Benjamin «Nafarroako Herrikoa» dela dio *Bidaia Liburua*-ren aitzinsolasak, erresuma uzteko agindua iritsi zenean judutar asko konbertitu ziren Tuteran, Iruñea edo Lizarra ez uzteko, eta joan zirenen artean batzuek lehengo abizena utzi eta Navarra hautatu zuten, erroak erabat ez galtzarren.

Duela bostehun urte, martxoko egun batez, bi errege-erreginek agindu zuten kristau bihurtu nahi ez zuen orok erresuma utzi behar zuela, «ebitatzeko sekta izurritsu honen kristauengan egin ahal zuen kaltea». Gehienak Mediterraneo aldeko herrietara, bereziki Italiara, eta Herbehere-tara joan ziren. Horietako batzuen ondorengoek, bostehun urte eta gero, oraindik gordetzen dute Nafarroako etxeko giltza.

Goldberg, noretzat?

Ez dago kontzertu bat itxuroso entzuteko moduko antzokirik, opera anekdotikoa da, dagoen orkestra bakarrak hogeita hamabost musikari ditu eta famatua da ez egiten dituen interpretazioengatik, baina soldatak ez direlako garaiz iristen. Beti izan da abesteko tradizioa —bereziki tabernetan, gutxiago elizetan edo eszenatokietan, aitor dezagun—, baina ezagunagoak dira Barricada Maria Bayo baino, eta gehiago saltzen du Tahures Zurdosek Pablo Sarasateren lan bildumen konpaktoak baino, eta musikari klasikoak txakur berdeak dira, eta ez dago egitarau musikal finkorik, eta Gorriti, Remacha edo Gonzalez Acilu soilik beren herrietan dira ezagunak eta... Bada, panorama honekin eta non eta Nafarroan atera dute *The Washington Post*-eko musika kritikariaren zutabe oso bat bete duen antzinako musikari buruz aldizkari eskusiboa. Inoiz ez dut herri hau ulertuko.

Jendeak ez du barrokoa eta erromantizismoa desberdintzen eta hara non Johannes Ockeghem eta Johann Sebastian Bachen arteko diferentziaz sei orriko artikulua eskaintzen dute. Kaleko jendearen ulermena larriki nahastuko litzateke fusa eta fusaerdia norbaitek hitz xumeez azalduko balitu, eta antifonak, *cantus firmus*, melismak eta *hexacordo durum* darabilzkite ausarki. Siloseko mojeek gregorianoarekin grabatutako kantuak irrati guztiek zabaldu dituztelako halako ezagutza zabaldu delarik, haiek diote XII. mendeko Hildegard von Bingen moja alemana dela etorkizuna.

Goldberg du izena argitalpenak, eta 1750. urtetik —Bachen heriotzaren urtetik, hain zuzen ere— atzerako musketan espezializatua da, zaletu on samar batek ere nekez ezagutuko litzuzkeen konpositoreen lanean zentratuta. Ahaztu Mozart eta Beethoven, ahaztu Chopin, Vivaldi edo Mendelssohn, ahaztu, Deutsche Gramophonen grabazioen bilduma aukeratua erosi duzun horrek, Schumann, Schubert, Strauss edo Ravel. Horiek guztiak modernoak dira. *Goldberg*-en bakarrik antzinako musika aurkituko duzu.

Argitalpena gaztelaniaz eta ingelesez dago, eta iruzkinak egiten ditu soilik Paris edo Berlingo musika etxeetan

aurki daitezkeen diskoei buruz, eta inoiz grabatu ez diren lanei die berebiziko maitasuna. Lisboa, Princenton, New York edo Pariseko irakasleek idazten dute, eta Napoli espainiarreko musikan edo Monteverdin, edo XVII. mendean dira adituak. Nazioarterko bokazioa du, jakina, baina Nafarroan egina da. Hemen, gure ondoan. Estatu Batuetako egunkaririk garrantzitsuenetakoak esan du bere arloan onena dela eta gu ez gara enteratu. Guk nahikoa lan dugu erabakitzen zein den hobea, Ainhoa Arteta edo Maria Bayo. Nahiz eta inoiz opera oso bat ezin izan dugun jasan.

Oteiza eta bere lagunak

Oteizarena oso erraz ulertu daiteke: ingurukoei begiratzeari besterik ez dago. Oteizak beti nahiago izan dituelako ahoberoak ondoan, ez dakit zergatik. Akaso ahoberoak izan dira Oteiza nahiago izan dutenak, baina emaitza bera da. Zerbait lortzekotan dagoelarik, porroten zerrenda amaigabea lorpen nardagarriren batekin zikintzeko zorian dagoenean, orduan azaltzen da ohiko izorrantea, EAJko agintarien gaitasunik eza eta herri honek zeinen gaizki tratatu duen gogorarazten diona, eta iritzia aldarazten dio. Edo, hori nahikoa ez bada, aipatzen diote Iruñeko Klinika Unibertsitarioan atera zuen pistola oraindik ez diotela itzuli eta ez diotela inoiz itzuliko eta hori ezin duela berak onartu. Hori entzunda ere bizarzuriak lasai jarraitzen baldin badu —arrunt arraroa izango litzateke egoera hau—, orduan Joseba Arregiren izena aipatzen diote. Aipatu eta zezenttoa bufaka hastea bat da, eta sinatutako guztiak ez duela ezertarako balio esaten du orduan, eta berak egingo duela bere lanarekin nahi duena eta bakean uzteko oso gaixo dagoelako eta idatzi besterik ez duela egin nahi.

Antzekoa izango zen beste artista handi batzuekin, eta gogora datozkit Dali pintorearen azken urteak. Baina noizbait ezagutaraziko dira Oteizaren garai honetako gora-beherak, eskrupulorik gabeko jendearen marroak artistaren itzalpean etekina ateratzeko, atzora arte bere lagunak eta gaur deabruaren itzala izan zirenen frustrazioak.

Bitartean, ez gaitezen aztoratu. Eskultorearen sinadurak ez du askorik balio, baina azken desioa izango den hura geldi dadila esku onetan. Arren. ♪